

УДК 37.035.331.556-054.7

СУЧАСНА СІМ'Я ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ В УКРАЇНІ

Гордієнко Н.В., к. пед. н.,
доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

У статті на підставі аналізу сучасної трудової міграції в Україні та викликів, які вона справляє на найважливіший інститут соціалізації дитини – сім'ю – обґрунтовано значення та актуальність соціально-педагогічної роботи із сім'ями трудових мігрантів. Дану категорію сімей автором розглянуто в якості групи ризику, дисфункційної через порушення в реалізації життєво важливих сімейних функцій; окреслено проблеми і наслідки існування дистантних сімей трудових мігрантів, особливості соціалізації дітей у умовах батьківської депривації. Актуальність цілеспрямованої і системної роботи з даною категорією сімей підтверджено результатами дослідницької діяльності автора статті, яка проводилась протягом 2002–2015 рр., що дозволило окреслити не тільки проблеми соціального становлення дітей у дистантних сім'ях, але й побачити віддалені наслідки батьківської депривації вже в їхньому дорослому житті.

Ключові слова: трудові мігранти, дистантна сім'я, група ризику, соціалізація, соціально-педагогічна робота.

В статье на основании анализа современной трудовой миграции в Украине и вызовов, которые она оказывает на важнейший институт социализации ребенка – семью – обосновано значение и актуальность социально-педагогической работы с семьями трудовых мигрантов. Данная категория семей рассматривается автором в качестве группы риска, дисфункциональной из-за нарушения в ней жизненно важных функций. В статье очерчены проблемы и последствия существования дистантных семей трудовых мигрантов, особенности социализации детей в условиях родительской депривации. Актуальность специальной организованной системной работы с данной категорией семей подтверждается результатами исследовательской деятельности автора статьи в течение 2002–2015 гг., что позволило показать не только проблемы социального становления детей в дистантных семьях, но и увидеть отдаленные последствия родительской депривации в период их взрослой жизни.

Ключевые слова: трудовые мигранты, дистантная семья, группа риска, социализация, социально-педагогическая работа.

Hordienko N.V. CONTEMPORARY FAMILY OF LABOR IMMIGRANTS AS AN OBJECT OF SOCIO-PEDAGOGICAL WORK IN UKRAINE

Having analyzed the contemporary labor immigration in Ukraine and challenges it poses for the family, the most important institute of the child's socialization, the author defines and supports the topicality of socio-pedagogical work with families of the immigrants. This category of families is regarded as a risk-group, malfunctioning due to irregularities in performing vital family functions; there has been also studied the issues of the distant migrant families and their impact on the child as well as peculiarities child's socialization in case of parental deprivation. The necessity of focused and systematic work with this type of a family is proved by the author's research conducted in 2002–2015, which allows not only to outline the problems of the child's social formation within the distant family, but also to register retarded consequences of parental deprivation in the child's adult life.

Key words: labor immigrants, distant family, risk group, socialization, socio-pedagogical work.

Постановка проблеми. На зламі ХХ-го і ХХІ-го століть в Україні з'являється новий соціальний феномен – дистантна сім'я трудових мігрантів. І хоча явище трудової міграції, спричинене багатьма соціально-економічними чинниками, має тривалу історію й різні виміри свого функціонування, на сьогодні дана проблема і пов'язані з нею ускладнення кидають виклик сучасності як для міжнародної спільноти, так і для України.

Майже два десятиріччя становлення незалежної Української держави ми були свідками активної полеміки, що велася в ЗМІ та наукових колах щодо позитиву й негативу трудової міграції. Дослідження даного яви-

ща здебільшого концентрувалися на його демографічних (переважно негативних) та економічних (передусім позитивних) наслідках для України, тобто на зовнішньому аспекті проблеми. Сьогодні, коли Україна вже пожинає наслідки впливу трудової міграції на функціонування сім'ї та особливості виконання нею виховної функції, без перебільшення можна стверджувати, що жодна з економічних переваг не здатна переважити соціально-виховної ролі батьків, які знаходяться поряд із дитиною, ведуть її по життю, сприяють її соціальній адаптації. Отже, те, що повинно було зберегти сім'ю, обертається проти неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив трудової міграції на специфіку функціонування інституту сім'ї, на полишених членів родини, зокрема дітей, а також розробка стратегії допомоги членам таких сімей лише недавно набули особливого інтересу у вітчизняній науці. Свідченням тому є праці О. Двіжової, Н. Куб'як, О. Пенішкевич, Я. Раєвської, А., Таранової, І. Трубавіної та ін. Значний внесок у розв'язання окресленої проблеми вносять фахівці Міжнародного жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна», Міжнародного Благодійного Фонду «Карітас України, Західноукраїнського центру «Жіночі перспективи».

Постановка завдання. Метою даної статті є окреслення ризиків, які несе в собі саме існування дистантної сім'ї трудових мігрантів, що і виступає головним чинником розгляду її в якості особливого об'єкту соціально-педагогічної роботи.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними експертів Світового Банку Україна належить до п'ятірки країн, що є сьогодні основними донорами мігрантів у світі. Міграція українців стала загальноприйнятою реальністю, про яку всі знають і широко обговорюють, проте не надають цьому належної уваги, адже часто трудова міграція сприймається однобоко, без урахування комплексних негативних наслідків, які вона зумовлює. Відсутність постійного цільового дослідження трудової міграції в Україні державними установами та єдиної методології вимірювання цієї соціальної групи ускладнює розуміння масштабності даного явища. Питаннями трудових мігрантів переважно займаються громадські організації, які ініціюють проведення досліджень стану та потреб трудових мігрантів (у тому числі і їхніх дітей). Репрезентативність таких досліджень може викликати сумніви в наукових колах, проте це єдині дані, які є в наявності і які відображають сукупність проблем у цій сфері. Неможливість визначити точну чисельність дітей трудових мігрантів ускладнює розуміння масштабності проблеми, що прямо впливає на визначення об'єму заходів, необхідних для її вирішення. Офіційні статистичні показники коливаються від 2 до 5 млн. українських трудових мігрантів, неофіційні вказують на кількість 7-8 млн. українських трудових мігрантів. Тільки у Львівській області проживає приблизно 20 тисяч дітей, батьки яких перебувають на заробітках, практично в кожному класі є один, двоє або й троє учнів, у котрих мама чи тато, а іноді й двоє батьків знаходяться на заробітках за кордоном.

Такий стан речей спричинив цілу низку негативних суспільних явищ. Колосальної руйнації зазнав такий соціальний інститут, як сім'я. Коли її члени розкидані по різних країнах, сім'я, з одного боку, не спроможна повноцінно реалізовувати свою соціалізуючу функцію, а з іншого, – має жалюгідні шанси на збереження. Це дає підстави для розгляду даної категорії сімей в якості сімей групи ризику, дисфункційних з огляду на наявність у них низки порушень сімейного життя, серед яких найчастіше зустрічаються такі явища, як зміна системи стосунків між батьками та дітьми, що впливає на систему сім'ї в цілому; відсутність односторонньо виокремлених кордонів, що окреслюють членів сім'ї і сім'ю як цілісність; високий рівень тривожності членів сім'ї; незрозумілі правила, що визначають засади життя сім'ї [2; 3].

Деформації у функціонуванні принаймні одного елемента в системі взаємин у сім'ї трудових мігрантів можуть проявлятися в невідповідності мети дорослих членів родини призначенню сімейної системи, дезорганізації сімейних зв'язків (неузгодженість цілей та правил у функціонуванні сім'ї як цілісної системи, домінування конкуренції або антагонізму в сімейних відносинах, що найчастіше проявляється на підсистемах «чоловік – дружина», «батько/мати – діти»; відсутність адекватного розподілу сімейних ролей; ліберальний, авторитарний або взагалі невизначений стиль виховання, закритість або поверхневність інформаційного та інтерактивного компонентів спілкування). Результатом такого порушення функцій сім'ї, як свідчить практика, часто є «поламані» долі дітей, які вимушені «розриватися» між батьком і матір'ю; бездоглядні й безпритульні діти, яких називають сиротами при живих батьках; кардинальна зміна ціннісних життєвих орієнтирів дітей, що переважно провокується самими батьками, котрі в більшості випадків власну відсутність намагаються компенсувати, забезпечуючи дитину всім, про що тільки вона може мріяти. Варто зазначити, що такий стан речей має і зворотній бік, оскільки свідчить також про зміни ціннісних орієнтирів і самих батьків, чий «благі» наміри часом приносять більше шкоди, ніж користі, адже перетворюючись у невичерпне джерело прибутку, своєрідних фінансових «донорів» для своїх покинутих дітей, батьки формують в них егоїстичне споживацтво.

Отже, часове віддалення членів сім'ї один від одного, яке носить не лише тимчасовий, а в багатьох випадках – постійний характер, зумовлює низку негативних змін як у взаєминах подружжя між собою,

так і дитячо-батьківських взаєминах. Саме такий стан речей призводить до дезорганізації системи сімейних стосунків між її членами, провокує виникнення цілої низки ризиків, що можуть викликати деформації на різних рівнях сімейної системи, стати причиною зміни статусу сім'ї, причиною її неблагополуччя.

Ще одна особливість окресленої проблеми проявляється в тому, що найвища інтенсивність трудових міграційних поїздок властива розлученим жінкам. Як свідчить практика, в переважній більшості неповнолітні діти з таких сімей залишаються на бабусь, дідусів, родичів, а інколи і просто на друзів чи старших дітей. Зрозуміло, що в силу багатьох причин ці люди не в змозі повноцінно виконувати виховні обов'язки замість батьків.

Незалежно від того, з якої сім'ї походять батьки-мігранти – повної чи неповної, – працюючи за кордоном, вони насамперед забезпечують біологічні потреби дітей, натомість потреби в емоційному прийнятті та батьківській любові, повазі, спілкуванні з об'єктивних причин задовольнити майже неможливо. У результаті дитина опиняється в хронічній психотравмуючій ситуації [1]. Це може призвести до багатьох негативних наслідків в особистісній та емоційній сферах психіки не тільки в період дитинства (що буде впливати на поведінку, відобразитися на навчанні), але й на подальшому дорослому житті. Серед віддалених наслідків батьківської депривації одним із найбільш вагомих слід вважати проблеми, пов'язані зі створенням власної сім'ї та майбутнім батьківством. Не маючи можливості спостерігати модель повноцінної сім'ї, рольові позиції батька і матері, чоловіка і дружини, діти з дистантних сімей зазнають труднощів у створенні власної родини, часто повторюють життєві сценарії батьківської сім'ї. Даний висновок підтверджується й результатами нашого дослідження, яке було розпочато у 2002 році (Львівська область) й тривало до 2015 року, метою якого було вивчення особливостей соціального становлення дітей із сімей трудових мігрантів. Отримані результати дозволяють стверджувати про чітку тенденцію до збільшення термінів перебування за кордоном батьків-заробітчан, що значною мірою відбивається на соціалізації дітей з таких сімей. На сьогодні ми маємо приклади, коли мати або батько, перебуваючи на заробітках, фактично не спостерігали і не брали участі в соціальному становленні своїх дітей протягом усього періоду їх навчання в школі і після її закінчення. Так, наприклад, з-поміж опитаних

нами у 2002 році 115 респондентів-школярів налічувалося 17 дітей-першокласників, матері яких вже перебували на заробітках за кордоном понад три роки. Згодом нами було з'ясовано, що батьки 10-и школярів із цієї групи постійно перебували за кордоном протягом усього періоду їх навчання в школі. У ході дослідження ми з'ясували, що в дистантних сім'ях, де батьки перебувають за межами України три і більше років, діти навіть із зовні благополучних дистантних сімей більше схильні до девіантних проявів, ніж діти, які проживають із батьками. Свідченням тому є доволі значна кількість підлітків, котрі стоять на обліку в службах у справах дітей; серед негативних змін у поведінці цих дітей після від'їзду батьків найчастіше прослідковуються такі, як прогули занять і зниження успішності в навчанні, агресивність і конфліктність, вживання алкоголю та наркотиків. На нашу думку, такий стан речей провокується, з одного боку, послабленням (або й цілковитою відсутністю) контролю за поведінкою та навчанням у школі з боку батьків або осіб, які їх заміняють, а з іншого – наявністю матеріальних засобів, цінність яких діти не навчені, а часом ще і не здатні усвідомлювати. Ще однією характерною негативною особливістю дітей трудових мігрантів можна назвати формування в них певних споживацьких інтересів, адже доволі значна частина цих дітей сприймає особу (батька/матір), яка виїхала на заробітки, виключно крізь призму зароблених нею грошей. Так, наприклад, із 115 опитаних нами у 2002 році школярів 47% (переважно старшокласників) відповіли, що батьки повинні забезпечувати їм майбутнє, при цьому своєї активної ролі в даному процесі вони не бачать. Цікавим виявився і той факт, що даний показник у 2005 році виріс на 16% і становив вже 63%, а у 2012 році – 69%. Отримані результати виступають яскравим свідченням того, що для трудової сфери діти трудових мігрантів формують нову соціальну групу працездатних утриманців, оскільки дорогі подарунки, гроші, якими батьки намагаються компенсувати власну відсутність, роблять їх більш матеріально забезпеченими порівняно з однолітками. У дитини ж таке благополуччя формує враження відсутності необхідності працювати, тому й після повноліття, маючи змогу самостійно себе забезпечувати, вони віддають перевагу отримувати кошти від батьків з-за кордону.

Починаючи з 2008 року, ми зробили спробу відстежувати долю тих осіб, які виступили нашими респондентами у 2002 році. Наприклад, у 2008–2009 рр. серед усіх учнів 10-11 класів, які виступили рес-

пандентами першого етапу дослідження, нам вдалося знайти 19 осіб. З них 11 створили власну сім'ю. П'ятеро з них (4 хлопця і 1 дівчина) розлучились протягом перших двох років подружнього життя (в чотирьох сім'ях по одній дитині). Із цих п'яти сімей дві вже набули статусу неповної дистантної. Із шести існуючих сімей три знаходилися на повному утриманні батьків-заробітчанин (не вчилися і не працювали). Долю решти восьми з дев'ятнадцяти осіб (які за цей час не створили власної сім'ї) можна представити в такий спосіб: 4 – отримали вищу освіту, займаються бізнесом; 2 – стоять на обліку в наркологічній службі; 1 – знаходиться в місцях позбавлення волі; 1 – ніде не вчиться і не працює, ані з мамою-заробітчанкою, ані з батьком, який створив нову сім'ю, не підтримує жодних зв'язків. Особливо варто зупинитися на деяких аспектах нашого безпосереднього спілкування із цими уже дорослими людьми, дитинство яких пройшло переважно в умовах батьківської депривації. Майже всі вони відзначили, що умови їхнього дитинства позначилися на дорослому житті. І хоча під час нашого спілкування всі вони трималися досить стримано, відчувалися біль, образа переважно на матерів, які у свій час не були поруч із ними, недолюбили їх. Особливо яскраво це проявлялося в представників чоловічої статі, які навіть у дорослому житті від'їзд матерів на заробітки і перебування там багато років сприймали як своєрідну зраду. У зв'язку із цим наведемо приклад із життя Максима Я., мати якого виїхала в Італію, коли хлопцеві виповнився 1 рік. Сьогодні йому 19 років, він студент. Увесь цей час хлопець виховувався батьком, який належним чином виконував свої обов'язки щодо виховання дитини. Наша багаторічна взаємодія із цією сім'єю є тому підтвердженням. Зауважимо, що наведений приклад – це швидше виняток, а ніж правило. Однак, на наш погляд, за цей час вже і в батька відбулися певні зміни в моделі батьківської поведінки, оскільки, багато років намагаючись повноцінно замінити відсутню матір і перебираючи на себе всі материнські функції в сім'ї, його ставлення до сина, взаємодія з ним більше відповідали материнській моделі, ніж батьківській. Слід додати, що батько ніколи не налаштував сина проти матері, постійно намагається підтримувати її позитивний образ. Варто відзначити, що дана сім'я, перебуваючи в групі ризику, не набула статусу неблагополучної, хоча і через понад 10 років свого існування отримала статус неповної сім'ї *de jure* (на даний час ані батько, ані мати не створили нових сімей). Щодо Максима, то

хлопець максимально уникає спілкування з матір'ю (навіть коли на цьому наполягає батько). Серед найбільш вагомих наслідків материнської депривації в дитинстві Максима можна виокремити цілковиту недовіру до жіночої статі, труднощі в спілкуванні з дівчатами та жінками, що відповідає його позиції «всі жінки – потенційні зрадниці». Це дає підстави прогнозувати, що йому важко буде створити в майбутньому власну сім'ю, забезпечити грамотне її функціонування.

Наше подальше у 2009–2015 рр. відстеження долі досліджуваних, дитинство яких пройшло в умовах дистантної сім'ї, та самої специфіки існування сімей трудових мігрантів показало декілька чітко виражених тенденцій:

1) зміна статусу батьківської сім'ї трудових мігрантів (майже 60% сімей набули статусу неповної *de jure*; 21% – статусу неблагополучної переважно через алкоголізм батька, який залишився з дітьми в Україні);

2) повторення дітьми «життєвих сценаріїв» батьківської сім'ї;

3) діти трудових мігрантів формують нову соціальну групу працездатних утриманців;

4) через деформації ціннісних орієнтацій щодо сім'ї як такої – труднощі у влаштуванні власного сімейного життя, непідготовленість до відповідального батьківства;

5) поширення випадків, коли батьки-заробітчани вивозять з України своїх малолітніх дітей. При цьому нерідко дітей вивозять нелегально через складну процедуру збору документів для вивезення дитини до країни призначення;

6) воз'єднання українських сімей за кордоном (приїзд чоловіків і дітей) – передусім в Італії, Іспанії, Португалії.

Для вирішення проблем дітей трудових мігрантів Міністерством освіти та науки України було видано Наказ «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» від 28 грудня 2006 р. № 865. У 2012 р. прийнято Указ Президента України про затвердження Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 р., коли чи не вперше на державному рівні було відзначено, що сім'ї з дітьми, де батьки є трудовими мігрантами, визнаються соціально вразливими, такими, що опинилися в складних життєвих обставинах і потребують соціального супроводу [4]. На жаль, сьогодні через нові соціальні виклики (анексія Криму, військові дії на сході України), що торкнулися всіх сфер життєдіяльності сімей внутрішньо переміщених осіб і спричинили появу нового для країни соціального феномену – сім'я ВПО, певною мірою відтіснили на задній план ок-

реслену в нашому дослідженні проблему, пов'язану з необхідністю цілеспрямованої соціально-педагогічної роботи з дистантними сім'ями трудових мігрантів. Натомість складні соціально-економічні умови в Україні, викликані насамперед бойовими діями в Донецькій та Луганській областях, спричиняють нову хвилю зовнішньої міграції громадян України. А отже, окреслена в нашому дослідженні проблема не втрачає своєї актуальності.

Висновки. Сучасна міграція є невід'ємним характерним явищем глобального світу, яке ставить нові виклики перед суспільством. Отже, узагальнюючи вищесказане та враховуючи соціально-економічні зміни в нашій державі, які на даний момент сприяють процесам трудової міграції, а отже і збільшенню кількості дистантних сімей, організація соціально-педагогічної роботи із цими сім'ями не втрачає своєї важливості, потребує подальших ґрунтовних досліджень у галузі безпосередньої роботи

з мігрантами та членами їх сімей, а також розробки методик підготовки майбутніх педагогів і психологів до роботи з дистантними сім'ями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Блинова О.Є. Трудова міграція населення України в соціально-психологічному вимірі / О.Є. Блинова. – Херсон : РІПО, 2011. – 486 с.
2. Городецький О., Шегда Н. Стан сучасної української еміграції в Італії / О. Городецький, Н. Шегда // «До світла». – 2003. – № 8-9.
3. Загарницька І. Сучасне дитинство в контексті міграційних процесів: українські реалії / І. Загарницька // Вісник інституту розвитку дитини. Серія : Філософія. Педагогіка. Психологія : Збірник наукових праць / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 17. – С. 10–16.
4. Про Національну стратегію профілактики соціального сирітства на період до 2020 року : Указ Президента України від 22.10.2012 р. № 609/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>.